

Een ander zicht op Pastoraat

De betekenis van hermeneutiek voor het pastoraat.

R.Ruard Ganzevoort

In: *Soteria* 7/2 (1990), 2-7.

Introduction

In de afgelopen jaren is er in de pastorale literatuur een vernieuwde belangstelling voor hermeneutiek op te merken¹. Hoewel het nog niet veel meer is dan een voorzichtige aanzet lijkt het toch zo veelbelovend, dat het de moeite waard is er aandacht aan te besteden. De vragen die we in dit artikel proberen te beantwoorden zijn de volgende: 1. wat wordt verstaan onder hermeneutiek in het kader van pastoraat? 2. welke voordelen biedt een hermeneutische benadering? en 3. hoe is hermeneutisch pastoraat te concretiseren?

1. wat is hermeneutiek?

Het begrip hermeneutiek is onder theologen vooral bekend als een discipline die zeer nauw verwant is aan de exegese. Oorspronkelijk wijst de term op het werk van Hermes, die de boodschappen van de goden aan mensen moest overbrengen. Vandaar is de betekenis ontstaan van 'uitlegkunde', waarin de regels voor de exegese worden bestudeerd. Vanaf Schleiermacher dringt er echter een andere invulling van het begrip door, waarbij meer nadruk ligt op het 'tot verstaan komen'. Dit is niet slechts een objectief begrijpen, maar een proces van ontmoeting, waarbij de lezer en de tekst elkaar interpreteren.² Dit gebeurt via het principe van de 'hermeneutische cirkel': begrijpen is geen lineair proces van niet begrijpen naar wel begrijpen, maar een cirkel, waarbij je van een voor verstaan tot een dieper verstaan komt. Telkens kom je in het tot

¹ In het nederlands taalgebied o.a.: Bons Storm, R., *Hoe gaat het met jou*, Kampen 1989; Ganzevoort, R.R., *Levensverhalen*, Den Haag 1989; Veltkamp, H.J., *Pastoraat als gelijkenis*, Kampen 1988; diverse bijdragen in het tijdschrift Coda. Engelstalig: Capps, D., *Pastoral Care and Hermeneutics*, Philadelphia 1984; Gerkin, C.V., *The Living Human Document*, Nashville 1984; Gerkin, C.V., *Widening the Horizons*, Philadelphia 1986. Enigszins terzijde dit onderwerp, maar van groot aanverwant belang: Rebel, J.J., *Pastoraat in Pneumatologisch Perspectief*, Kampen z.j.; Klein Kranenburg, E.S., *Trialoog, de DERDE in het pastorale gesprek*, Den Haag 1988

² Zie voor een breder overzicht De Knijff, H.W., *Sleutel en slot*, Kampen 1980

verstaan komen dezelfde elementen tegen, maar steeds op een dieper niveau. Feitelijk is er dus sprake van een hermeneutische spiraal.

Nu is daarnaast de overtuiging gegroeid dat er een bepaalde overeenkomst is tussen mensen en geschreven teksten.³ De grondlegger van de klinisch pastorale vorming, Anton Boisen, sprak zelfs over mensen als 'Living Human Documents'. Die overeenkomst is de basis voor het uitwerken van een hermeneutische benadering voor de pastorale praktijk en theorie. Onder hermeneutisch pastoraat verstaan we een pastoraat dat grote nadruk legt op de interpreterende en zingevende activiteit van de persoon in kwestie. De mens die we in het pastoraat ontmoeten is niet in de eerste plaats een organisme dat volgens bepaalde wetten reageert en handelt, maar een betekenisgever. Het vermogen om betekenis te geven is het kenmerk van de mens.⁴

We hebben dat elders zo omschreven dat ieder mens de ervaringen en feiten in zijn leven samenvoegt en beschrijft in een levensverhaal of interpretatiekader.⁵ Vanaf de eerste ervaringen van aan- en afwezigheid van de ouders wordt betekenis gegeven. Komt vader of moeder als het kind huilt, dan groeit de interpretatie van vertrouwen en/of van het kunnen beïnvloeden van de situatie. Blijft het huilen voortdurend onbeantwoord, dan groeien wantrouwen en machteloosheid.⁶ Deze rode draad van het eerste interpretatiekader wordt voortdurend gebruikt om elke nieuwe ervaring te interpreteren en zodoende te ordenen in het levensverhaal. Door deze ordening krijgt alles zijn betekenis. Indien mogelijk wordt de rode draad van het verhaal ook in de nieuwe situatie toegepast; kan dat niet dan moeten de feiten worden ontkend, of de rode draad moet worden bijgesteld. In het laatste geval is er sprake van een crisis, die wordt opgelost door de constructie van een (ver)nieuw(d) levensverhaal.

De pastorale ontmoeting kan dan in hermeneutische termen beschreven worden als het raakvlak van twee hermeneutische cirkels. De ene cirkel beschrijft het levensverhaal van de pastor, de andere cirkel het levensverhaal van de gesprekspartner.⁷ In beide cirkels groeit een verstaan, waarbij de feiten van het leven van een betekenis worden voorzien. Voortdurend wordt door beide pastorale partners de cirkel van verstaan doorlopen, terwijl het raakpunt de verstaanshorizon doet versmelten. In deze 'Horizontverschmelzung'⁸ kan het verstaan veranderen en kan de rode draad van het levensverhaal worden bijgesteld. Een pastorale relatie kan dan worden omschreven als een persoonlijke relatie waarin de partners zich ten doel stellen voor Gods aangezicht samen intensief bezig te zijn met het interpreteren van de situatie

³ Capps, a.w. 29

⁴ Gerkin, Document, 40

⁵ Ganzevoort, a.w.

⁶ Eriksons 'Basic Trust'

⁷ Ik gebruik deze term bij gebrek aan beter.

⁸ Veltkamp, a.w. 216

met het doel te komen tot een nieuw verstaan van het leven voor één of meer partners in deze relatie.

2. de voordelen van hermeneutiek

Een van de eerste voordelen van een hermeneutische benadering is dat het de pastor helpt om zijn eerste deskundigheid te gebruiken. Over het algemeen zijn pastores immers meer theologisch dan psychologisch geschoold, en we doen er dan ook goed aan niet te proberen als amateur psychologen te arbeiden maar als diegenen die we werkelijk zijn: mensen die zich in de naam van de HERE laten meenemen in het Verhaal van God⁹ en in het verhaal van mensen. Onze vaardigheid in het luisteren en in het ontdekken van zin en samenhang in schijnbaar warrige verhalen helpt ons aan een gezond professioneel zelfbewustzijn. We kunnen daardoor ook weer het eigene van het pastoraat boven tafel halen. Wanneer we ons (weer) richten op hermeneutische vragen komen de diepste zaken aan de orde: zingeving, interpretatie, geloofs zien. Psychologische inzichten kunnen ons dan helpen, maar ze zijn niet langer het een en het al.

Een tweede voordeel is dat het ons helpt om de heilloze kloof tussen kerugmatisch en participierend pastoraat te overstijgen op een wijze die meer is dan een compromis. Grofweg valt de pastorale literatuur te verdelen in pastoraat als verkondiging (het spoor van Thurneysen, culminerend in Adams) en pastoraat in de lijn van Rogers Client centered counseling, uitlopend op Hiltner, Clinebell en de Klinisch Pastorale Vorming. Al jaren wordt geprobeerd een combinatie van de waardevolle accenten uit beide stromingen te vinden, maar vooralsnog is de spanningsvolle relatie niet opgeheven.¹⁰ Naar onze mening kan een hermeneutische benadering daarbij helpen, omdat de spanning tussen het Woord als brandpunt en de gesprekspartner als brandpunt bevredigend wordt verhelderd wanneer we twee hermeneutische cirkels zien met elk een eigen brandpunt. In de ontmoeting vindt de horizonversmelting plaats waarbij elke cirkel openstaat voor verandering. Dat wil zeggen dat zowel het verstaan van Gods Woord als het (zelf)verstaan van de mens tot bijstelling kan komen. Dit inzicht kan het gesprek tussen pastorale theoretici en pastores van verschillende stromingen verhelderen en hen verbinden in een gezamenlijke zoektocht naar het wezen van hun werk.

Een derde voordeel is dat een hermeneutische benadering principieel recht doet aan de eigenheid van de gesprekspartner. Hij of zij is geen object van pastorale zorg, maar werkelijk een partner in een ontmoeting. Deze mens moet

⁹ Het begrip 'verhaal' bedoelt niet de historische feitelijkheid te relativieren. Er is alleen maar mee gezegd dat de boodschap van God in de vorm van een verhaal tot ons is gekomen. De feiten van het evangelie zijn daarin onmiddellijk voorzien van een geloofsinterpretatie. Zij kunnen niet zonder. We kunnen Gods Woord niet lezen zonder onze eigen geloofsinterpretatie daaraan te verbinden. Zeker op dit gebied is objectiviteit buiten het geloof om onhaalbaar.

¹⁰ Heitink, Pastoraat als Hulpverlening, Kampen 19843, 79.

zelf zin geven aan de feiten in zijn/haar leven. Niemand, ook de pastor niet, kan deze primaire verantwoordelijkheid overnemen. Juist in de ontmoeting en de versmelting van de verstaanshorizonten der cirkels staat de eigenheid van de persoon voorop. Een hermeneutische benadering zal dan ook geen modellen of methoden toepassen op mensen, maar vanuit de specifieke individuele situatie trachten tot verstaan te komen. Dat geldt in gelijke mate voor de pastor. Ook hij/zij heeft zijn/haar eigen voorverstaan en levensverhaal. Ook de pastor is voortdurend bezig met de interpretatie van wat er in het leven gebeurt. Dat besef doet hem/haar beter in staat zijn het eigen handelen te beoordelen en te voorkomen dat de eigen beleving negatief in de weg staat. De pastor staat dus in de pastorale relatie als persoon en niet in de eerste plaats als functionaris. Dit besef doet ons verstaan dat de activiteit van de Heilige Geest in de pastorale relatie ook van beide kanten kan ingrijpen. De Geest is niet beperkt tot de werking door middel van de pastor. Ook de andere gesprekspartner is een ingang voor de Geest in de pastorale ontmoeting. Deze principiële wederkerigheid is een winstpunt van een hermeneutische visie.¹¹

Een vierde voordeel is dat er in een hermeneutische visie op pastoraat ook ruimte is voor een getuigend, zo u wilt evangeliserend element. De pastor vertegenwoordigt namelijk ook de christelijk traditie en legt zo de verbinding naar het verhaal van God met de mensen. Dat betekent dat de pastor ook op het raakvlak van de cirkels evangeliserende elementen inbrengt, of hij/zij dat nu wil of niet. Het behoort zelfs tot de pastorale taak om deze elementen aan te dragen. Hermeneutisch pastoraat is namelijk nooit statisch. Door de versmelting van horizonten worden de partners in de relatie uitgedaagd tot verandering en groei. De ontmoeting doet iets met de deelnemers. Je kunt er niet hetzelfde uitkomen als je er in ging

Een vijfde en wellicht belangrijkste voordeel is dat een hermeneutische visie ons beter doet begrijpen wat er gebeurt en waarom mensen (onze gesprekspartners, maar ook wijzelf) handelen zoals ze handelen en denken zoals ze denken. Wanneer we verstaan vanuit welk levensverhaal iemand de werkelijkheid benadert zullen we ook beter verstaan wat de betekenis is van zijn handelen en denken. Capps zegt dat zo: "Understanding a given human action involves identifying the meaning system's inner structure".¹² Wie zich deze benadering enigszins heeft eigengemaakt merkt hoeveel helderder de hele ontmoeting wordt, alleen al doordat we leren interpreteren en ontdekken dat we dat eigenlijk al die tijd hebben gedaan. De hermeneutiek biedt niet eens in de eerste plaats een nieuwe methode, maar geeft een nieuw zicht op dat wat we vaak toch al doen, zonder dat we precies wisten wat we deden en waarom.

¹¹ Hoewel bijvoorbeeld Van Dam wel ziet dat wie vandaag pastor is morgen confidant kan zijn ziet hij niet dat de wederkerigheid op hetzelfde moment dient plaats te vinden vanuit het besef dat de Geest tweezijdig werkt.

¹² Capps, a.w. 29.

3. hoe is hermeneutiek te concretiseren?

Het grootste gevaar dat een hermeneutische pastorale theorie bedreigt is vaagheid. De grote opdracht die wat dat betreft nog voor ons ligt is het uitwerken van hermeneutische methodieken die toepasbaar zijn in de concrete situatie. Hoewel het voor zichzelf kan spreken dat de lengte van dit artikel niet toelaat dat er teveel concrete details worden genoemd, en ook de aard van de hermeneutiek zich verzet tegen opgelegde modellen moeten we onszelf wel de taak stellen aan te geven hoe we tot concretisering kunnen komen. Wanneer dat niet lukt is het hele hermeneutische project gedoemd te blijven steken in een niet levensvatbaar stadium.

Voor dit moment kunnen we enkel wat wegen wijzen waarop vruchtbaar verder gegaan kan worden. In 'Levensverhalen' hebben we geschetst hoe de hermeneutiek vorm kan krijgen in het crisispastoraat. We zien daarin verschillende fasen. De eerste fase is het tot verstaan komen van het geldende levensverhaal. Hoe interpreteert deze persoon zijn leven, en waarom wordt een bepaalde gebeurtenis de aanleiding voor een crisis? De rode draad van dit verhaal komen we op het spoor door te kijken naar de interpretatie van concrete gebeurtenissen en situaties in het grotere verband. Verder kunnen we kijken naar de breekpunten: daar waar het verhaal geen betekenis kan geven ontdekken we de rode draad. Ook de toon, setting, gebruikte beelden en personages wijzen ons op het levensverhaal.

De tweede fase graaft zoals het een hermeneutische spiraal betaamt dieper. Nu wordt er gezocht naar referentie personen of groepen, dat wil zeggen personen of groepen die als bakens fungeerden bij de opbouw van het levensverhaal. Iedere interpretatie vindt namelijk plaats in oriëntatie op bepaalde bakens: personen, groepen, gedachtenstelsels. Wanneer we van de heersende bakens kunnen ontdekken of ze storend of juist positief werken kunnen we trachten te komen tot een bijstelling van dezelfde of zelfs nieuwe bakens. Daarmee kan dan het levensverhaal herschreven worden.

Uiteraard is dit maar een beperkt voorbeeld. Niet alleen geldt het slechts crisispastoraat, het is ook niet meer dan de grote lijn van wat in meer detail beschreven moet worden. De geïnteresseerde lezer kan zijn weg vinden via de literatuurverwijzingen. We willen op dit punt nog wel aangeven dat de hermeneutiek ook buiten het directe crisispastoraat toepasbaar is. Uiteindelijk bestaat het pastoraat voor een zeer groot deel uit hermeneutische vragen. Wanneer we spreken over huwelijks en gezinsproblemen, vragen rond ziekte en werkloosheid, en welke pastorale vraag er verder ook kan zijn, uiteindelijk ligt er een betekenisvraag aan de wortel: wat betekent dit, welke zin kan ik er aan toekennen.

Wanneer we erkennen dat dit de werkelijke vragen zijn, dan betekent dat dat we met een hermeneutische visie op pastoraat de juiste koers gevonden hebben om de vragen ook fundamenteel te kunnen bespreken. Dan zijn de ontdekkingen uit het crisispastoraat inderdaad ook in andere pastorale ontmoetingen te vertalen. We ontdekken dan bijvoorbeeld dat relatieproblemen ook alles te maken hebben met de levensverhalen van de betrokken personen. Pas wanneer we dat in onze beschouwing opnemen gaan we verstaan waarom mensen zo leven zoals ze leven.

Ook op geloofsgebied zijn deze inzichten toepasbaar. Uiteindelijk hangen onze geloofsbeelden en ideeën ten nauwste samen met onze interpretatie van onszelf en de wereld. We mogen geloofsvragen niet losmaken van andere aspecten van het leven, omdat er in principe dezelfde rode draad in tot uitdrukking komt. De problematiek die Aleid Schilder terecht aan de orde heeft gesteld dienen we dan ook niet te beantwoorden met een dogmatische verantwoording van ons geloof, maar met begrip dat pas kan groeien wanneer we verstaan dat de rode draad van ons levensverhaal ons ertoe kan brengen onszelf te veroordelen. Die negatieve rode draad is niet de schuld van het (gereformeerde) geloof, maar krijgt ook op geloofsgebied gestalte.

Het is goed om op dit punt een concreet voorbeeld te geven. Ad (naam en verdere gegevens zijn omwille der anonimiteit veranderd) is een vrolijke jongen die geniet van het leven. Net als zijn vader zoekt hij zijn idealen in de handel. Met flair en inzicht wil hij ook een goede boterham gaan verdienen. Zijn moeder is heel anders: enigszins mystiek ingesteld, met aandacht voor emoties en niet rationele zaken. Het gezin is hecht, gezellig. Er is ruimte om te geloven, zonder dat het echt wordt opgelegd. Als Ad 17 is wordt er een tumor geconstateerd die uiteindelijk uitloopt op een dwarslaesie (verlamming). Tijdens de revalidatie komt Ad in een groep jongeren terecht waar hij zich bij thuisvoelt. Ze laten hem zien dat er toch nog heel wat mogelijk is. In deze periode speelt heel sterk de vraag naar de identiteit: wat kan ik, wat ben ik waard. Ad ontdekt dat hij eigenlijk heel min over zichzelf denkt. De gedachten stapelen zich op en Ad heeft het gevoel in een hele diepe put te vallen. In de leegte en de wanhoop ervaart hij de aanwezigheid van God. Van daar uit leert hij zijn leven anders invullen. Hij laat de rationele en commerciële idealen los en richt zich op het niet rationele. Liefde, emoties en geloofsmystiek worden nu belangrijk. In dit verhaal¹³ zien we hoe Ad bezig is met de vragen van zingeving en interpretatie. In eerste instantie is zijn levensverhaal geschreven met de rode draad van zelfstandigheid en prestatie. Hij oriënteert zich daarin op zijn vader. Wanneer hij een dwarslaesie krijgt probeert hij dat eerst nog voort te zetten, maar dat blijkt niet te kunnen: de rode draad klopt niet met de feiten. Dat levert een crisis op: de verbreking van het levensverhaal. Hij probeert een tijdelijke oplossing door zich te oriënteren op de groep lotgenoten, maar dat levert uiteindelijk geen zinvolle interpretatie op. Als Ad geen zin meer kan

¹³ Deze beschrijving is breder weergegeven en nader geanalyseerd in 'Levensverhalen'.

geven aan de feiten komt hij in de put terecht. Daar aangekomen gaat Ad op zoek naar een nieuwe weg, aangemoedigd door de geloofservaring. Hij gaat nu proberen zich te oriënteren op zijn moeder. Als hij dat doet ontstaat er een nieuwe rode draad die wel zinvol verbonden kan worden met de feiten van het leven. Zo is zijn levensverhaal herschreven met behulp van nieuwe bakens. Van heel groot belang hierin zijn de gesprekken geweest die hij met de pastor voerde. Daarin werden de verschillende mogelijkheden afgetast en doorgepraat. Pastoraat betekende voor hem de ruimte om een nieuw verstaan van het leven te ontdekken.

We kunnen in dit artikel helaas niet verder gaan dan het aanstippen van de wegen om ook anderen uit te dagen om mee te werken en mee te denken in de ontwikkeling van de hermeneutiek van het pastoraat. Dat dat van het grootste belang en nut is hopen we met het voorgaande te hebben getoond.